

KÖZÖS ÜGYEK – KÖZÖS FELELŐSSÉG?

A magyar békeküldöttség vezetőjeként 1920. január 16-án Apponyi Albert híres trianoni védőbeszédében, más fontos szempontok mellett, az alábbiak miatt is tartotta igazságtalannak a Magyarországot sújtó békefeltételeket: „Önök kimondották egykori ellenségeiknek, a Központi Hatalmaknak bűnösségét és elhatározták, hogy a háború következményeit a felelősökre hárítják. Legyen így; de akkor, azt hiszem, hogy a fokozat megállapításánál a bűnösség fokával arányban kellene eljárni, és mivel Magyarországot sújtják a legszigorúbb és létét leginkább veszélyeztető feltételekkel, úgy azt lehetne hinni, hogy éppen ő az, aki az összes nemzetek közül a legbűnösebb. [...] ezt az ítéletet nem lehet kimondani oly nemzet fölött, amely abban a pillanatban, amidőn a háború kitört, nem bírt teljes függetlenséggel és legfeljebb csak befolyást gyakorolhatott az Osztrák–Magyar Monarchia ügyeire és amely nemzet ezt, [...] fel is használta arra, hogy helytelenítse azokat a lépéseket, amelyeknek a háborút elő kellett idézniük.”¹ A Nemzetgyűlésben, 1920. május 26-án, a békeszerződés aláírása mellett érvelve pedig Apponyi úgy nyilatkozott, hogy szerinte a békeszerződés az antanthatalmak megkövesedett, idejétmúlt koncepciójából (Apponyi szavaival „fossil leletből”) indult ki, miszerint Magyarországot meg kell gyengíteni, ez a fajta mentalitás azonban a múltbéli viszonyokat tükrözi, egy olyan időben alakult ki a győztesekben hazánkról, „midőn Magyarország nem volt abban a helyzetben, hogy a maga szavát egyáltalán hallassa”.²

Persze Apponyin kívül is találunk olyan személyeket, akik 1914 előtt fontos, 1918 után pedig legalábbis mérsékelt politikai szerepet játszottak. Általánosságban megállapítható, hogy – Apponyihoz hasonlóan – az egykori Monarchia végső soron sikertelennek nyilvánuló közös kül- és hadügyi politikáját illető kérdések kapcsán ők is a magyar kormány és/vagy az országgyűlés csekély, vagy éppenséggel nem létező befolyását emelték ki. Nem feltétlenül, vagy nem pusztán emiatt, de a magyarság kollektív történelmi emlékezetében is mintha inkább az rögzült volna az elmúlt évszázad során, hogy a Monarchia közös ügyeit „valakik” a magyarok feje fölött intézték, ergo a történelmi Magyarország kvázi belesodródott a világháború örvé-

¹ A teljes beszédet ld. Gróf APPONYI ALBERT: *Emlékirataim*. S. a. r. KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN – SOÓS VIKTOR ATTILA. Budapest, Helikon, 2016. Az idézet: 453–454. (A továbbiakban: APPONYI, 2016.)

² *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. III. köt. Budapest, 1920. 86.

nyébe, amely a mélybe húzta. Magyarázatként mindez persze egyszerűbb, és így a felelősség kérdése sem annyira fajsúlyos.

Az elmúlt néhány évben számos konferencia, interjú, tv- és rádióműsor, monográfia, tanulmánykötet és publicisztika tárgyalta az első világháborút, az összeomlást és a trianoni békediktátumhoz vezető utat. Ugyanakkor a közvetlen előzmények felvázolása során meglátásom szerint fokozottan indokolt lenne elmerengeni azon a kérdésen is, hogy hatott-e, és ha igen, milyen mértékben a magyar politika (egyreszemélyek, a kormányok és/vagy az országgyűlés) az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai helyzetének, illetve hadereje ütőképességének alakulására, hiszen 1914 nyarára egyrészt több évtizedes diplomáciai alkudozásfolyamat nyomán kialakult a nagyhatalmakat – köztük a Monarchiát, benne Magyarországot – tömörítő két szövetségi rendszer, másrészt a nagyhatalmak folyamatos haderőfejlesztésében a Monarchia jelentős lemaradása miatt 1914 nyarán a dualista állam számára kedvezőtlen erőviszonyok között indult meg a „Nagy Háború”.

Inkább problémafelvető és makrosíkú, mintsem minden aprólékos részletében kiforrott írásomban tehát azt kívánom körüljárni, hogy a magyar politikának milyen fórumai és lehetőségei voltak (vagy lettek volna) a Monarchia közös ügyeinek befolyásolására, valamint a véderő kapcsán felmerülő ellentéteket igyekszem bemutatni. Aki azonban kicsit is jártas a dualista korszak történetében, hamar beláthatja, hogy sem az összetett problémakör, sem a konkrét kérdés nem válaszolható meg feketén-fehéren és „szürkeségének” is rengeteg árnyalata van, attól függően, hogy a történész a sok-sok tényezőből melyiknek tulajdonít nagyobb vagy csekélyebb jelentőséget. „A divergens nézőpontok és ellentétes érvek alapján különösen nehéz Magyarország helyzetéről és szerepéről tárgyilagos véleményt formálni” – írta a felvetett problémát is érintve Hanák Péter egyik alaplűnek számító, 1971-es írásában,³ tanulmányának gondolatmenete Magyarország és a Monarchia viszonyát azonban *elsősorban* a függetlenség kérdésére fűzi fel. Hanák számos örökérvényű igazságra világított rá, de emellett – véleményem szerint – vannak árnyalásra szoruló megállapításai is.

³ HANÁK Péter: Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség? *Századok*, 1971/5. 903–931., 903. (A továbbiakban: HANÁK, 1971.) „A magyar közgondolkodásban a kiegyezés megítélése [...] nem egyszerűen a történeti kutatás tárgya, hanem a világnézet alkotó-eleme volt.” SOMOGYI Éva: A dualizmus megítélésének változásai az osztrák történetírásban. In: *A kiegyezés*. Szerk. CIEGER András. Budapest, Osiris, 2004. 470. (A továbbiakban: SOMOGYI, 2004., illetve CIEGER, 2004.)

BIRODALOM, MAGYARORSZÁG ÉS KÖZÖS ÜGYEK – DEÁKI ÉS KOSSUTHI ALTERNATÍVÁBAN

Az 1867-es kiegyezés kapcsán még napjainkban is velünk él a „végül Kossuth Lajosnak vagy Deák Ferencnek lett-e igaza?” kérdés, amelyre véleményem szerint sokan rávágnák, hogy persze Kossuthnak, aki az összeomlást már 1867-ben megjósolta. Igaz, hogy Kossuth „Kasszandra levele” csak egy volt az exkormányzó akkoriban viszonylag sűrű „jövőképei” közül, és pár éven belülre várta a dualista birodalom bukását,⁴ de ez igazából mindegy is, mert a Magyarországra vonatkozó lényegyet tekintve, meglátásom szerint, Kossuth és Deák ugyanazt mondták és mindkettőjüknek igaza lett: ha a Habsburgok birodalma megszűnik nagyhatalomnak lenni (ami tulajdonképpen egyenlő az összeomlással), azzal a magyarság rosszul fog járni. Deák ezért egyensúlyba akarta hozni Magyarországot lehető legnagyobb autonómiáját a Magyarország érdekeit is szolgáló *közös birodalom* nagyhatalmi státuszának megőrzésével, míg Kossuth úgy gondolta, hogy ha már Ausztria úgyis bukik, inkább Magyarország is az „összeomlasztók” győztes oldalán legyen, de a konzekvenciákat leszűrve azután Kossuth is egy másik potenciális nagyhatalomnak számító birodalomban, a Dunai Szövetségben (vagy Dunai Konföderációban) látta volna Magyarországot, a románokkal, szerbekkel, horvátokkal stb. *közös* államszövetségben. Az aktuális erőviszonyokkal és 1848–1849 tapasztalataival számolva ugyanis mindkét nagyformátumú államférfi számára világossá vált, hogy a történelmi Magyarország lakosságának 45–46%-át kitevő magyarság önerőből nem képes úgy kivívni a teljes nemzeti függetlenséget, hogy közben megőrizze kizárólagos politikai hatalmát a Szent István-i határok között.

Az 1867-es kiegyezéshez vezető politikai folyamat részleteinek ismertetésére itt és most nincs lehetőség, a téma szakirodalmi feldolgozottsága amúgy is kiváló.⁵ Kossuth a „Kasszandra-levele” – többek között – azt a vádat fogalmazta meg, hogy az 1848-as és 1861-es álláspontjához képest békülékenyebb Deák 1864–1865-re „átértelmezte” saját korábbi nézeteit és egyrészt kiemelt jelentőséget kezdett tulajdonítani a *Pragmatica Sanction*nak, illetve másként magyarázta a benne foglaltakat.⁶

⁴ A „Kasszandra-levelet” teljes terjedelmében, jegyzetekkel ellátva ld. CIEGER, 2004. 187–193.

⁵ A 19. század végétől napjainkig számos kiváló kötet – visszaemlékezések, biográfiák, monográfiák, tanulmánykötetek, szintézisek – született a kiegyezés témakörében. (Ld. CIEGER András: A kiegyezés válogatott történelmi bibliográfiája. In: CIEGER, 2004. 629–639.) Írásomban alapvetően KATUS László gondolatmenetét követem: KATUS László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. 3. kiad. Pécs, Kronosz, 2012. 287–299. (A továbbiakban: KATUS, 2012.)

⁶ Kossuth vádja – miszerint 1848-ban is ugyanaz állt a *Pragmatica Sancti*óban mint 1867-ben, akkor mégis másként értelmezték, hiszen a Batthyány-kormány önálló külpolitikai lépéseket tett és saját magyar hadsereg szervezésébe fogott – áttételesen persze a kiegyezés másik vezéralakjának, Eöt-

Ha másban nem is feltétlenül, ebben igazat adhatunk a volt kormányzónak, viszont a kiegyezés nyilván azért volt *kiegyenlítés*, azaz kompromisszum, mert a szintén békülékenyebb hangot megütő Ferenc József is, és természetesen Deák is engedett a „saját ’48-ából”, Deák politikusi zsenije pedig pont abban rejlett, hogy ennek szükségességéről és várható, kölcsönösen pozitív hatásairól az uralkodót, illetve a magyar és az osztrák-német liberális politikai elit többségét is meggyőzte.

A Magyarországon 1723-ban törvénybe iktatott *Pragmatica Sanctio* – többek között – a Habsburgok örökös tartományai és Magyarország közös védelmi kötelezettségét mondta ki.⁷ Deák és elvarbátai ebből a passzusból vezették le az 1867-es államjogi kiegyezést, tehát a dualista Monarchiában a Magyar Szent Korona Országai, valamint a Birodalmi Tanácsban Képviselet Királyságok és Országok (Ciszlajtánia) között a gyakran hallható, téves *három* helyett igazság szerint csak *egy* közös ügy volt: a *védelem* kötelező közössége. Deák magyarázata szerint ez két dolgot foglalt magában: békeidőben a külpolitikát, háborúban pedig a hadsereget. A két terület finanszírozását persze ugyancsak közösen kellett biztosítani (egy előre meghatározott arányban), de ezt leszámítva pénzügyeit tekintve Magyarország és Ciszlajtánia is önálló volt. Idáig mindezt persze lehetett volna úgy értelmezni, ahogy 1848 nyarán tette a Batthyány-kormány, ezt Ferenc József és az osztrák-német liberálisok viszont sosem nyelték volna le. Deák és támogatói tehát a közös kül- és hadügyek *gyakorlati intézési módozatait* tekintve kerestek olyan megoldást, ami a magyar közjog és a történelmi alkotmány, illetve az öszbirodalom nagyhatalmi érdekei, s így Ferenc József szempontjából is elfogadható.⁸ Az 1867. évi kiegyezési törvényekben (1867. évi VII.–XII. törvénycikkek, különösen a XII. tc. a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek *elintézésének módjáról*. – kiemelés tőlem: Sch. Á.) alapvetően ez a koncepció valósult meg a három közös minisztériummal és a delegációkkal. Utóbbi testületek életre hívásával úgy sikerült – igaz, áttételes – parlamentáris kontrollt biztosítani a három közös miniszter fölött, hogy nem jött létre a magyar országgyűlés „felett” egy öszbirodalmi törvényalkotó fórum.⁹ A közös minisztériumokon, vala-

vós Józsefnek is szólt, aki ugyancsak Kossuth minisztertársa volt 1848-ban.

⁷ Az 1723. évi törvénycikkek Előbeszédében („[...] hogy szomszéd örökös országainkkal az egység a külső erőszak ellenében is minden esetre állandósuljon [...]”), valamint az I. tc.-ben („[...] s a szomszéd örökös országokkal és tartományokkal minden eshetőségre, és a külső erőszak ellenében is megállapítandó egységre [...]”) is olvashatunk erről.

⁸ Deák Ferenc elhíresült húsvéti cikkét (1865. április 16.), valamint 1865. májusi *Programját* ld. CIEGER, 2004. 26–37. Ld. továbbá: KATUS, 2012. 292–295.

⁹ A delegációkba a Reichsrat és a magyar országgyűlés évente 60–60 főt választott meg saját berkeiből, ezek a testületek évente felváltva Bécsben, illetve Budapesten üléseztek. Határozataikat egyszerű szótöbbséggel hozták. (Amennyiben a körülmények megkivánták – például 1878-ban

mint a közös uralkodón kívül Magyarország és Ciszlajtánia között a külön törvényben rendezett vám- és kereskedelmi szövetség további kapcsolatot jelentett, fontos azonban hangsúlyozni, hogy Deák és hívei ezt nem valamilyen államjogi előzményből, hanem a jól felfogott gazdasági-pénzügyi érdekekből vezették le: „Vannak még más nagy fontosságú közügyek, melyeknek közössége nem foly ugyan a Pragmatica Sanctióból, de amelyek, részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva, célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönözve.”¹⁰

Kossuth a „Kasszandra-levélben” (és utána több megnyilatkozásában, gyakorlatilag élete végéig) bírálta a dualizmus közösügyes rendszerét, itthoni hívei pedig Kossuth érveit ismételve hangoztatták a következő fél évszázadban, hogy a Monarchiában Magyarország sorsa „tartományi és gyarmati lét”, és a ’67-es oldal által bizonygatott önálló államiság a gyakorlatban csak annyit jelent, „hogy nem élünk ázsiai despotizmus alatt.”¹¹ Csakhogy az 1860-as években a Kossuth által kínált alternatíva sem tűnt jobbnak, sőt... Az 1862 tavaszán napvilágot látott *Dunai Szövetség tervezetében* Kossuth a leendő államszövetségben a magyarok és a többi nemzet (potenciálisan a románok, a szerbek és a horvátok) között ugyanazokat sorolta volna a közös ügyek közé, amelyek aztán a dualista Monarchiában is közösek lettek. „1.) Közösen érdeklő ügyek lennének: a szövetségi terület oltalma, a külpolitika, a külképviselet, a kereskedelmi rendszer, oda értve a kereskedelmi törvényhozást, a vám, a fő közlekedési vonalak, a pénz, a súlyok és a mértékek. 2.) Mindent, ami a szárazföldi és tengeri haderőre, a várakra s hadi kikötőkre vonatkozik, a szövetségi hatóság fogná szabályozni. 3.) A szövetség egyes államainak a küludvaroknál nem volnának külön képviselőik, a szövetségi diplomácia egy és közös lesz.”¹² A tervezet szövege

---

a boszniai okkupáció miatt – évente több alkalommal is összehívhatók voltak). A magyar és a ciszlajtán delegáció tehát ugyanabban a városban, de külön-külön ülésezett. A közös miniszterek mindkét delegációban előadták az ügyeket, a delegációk egymással csak írásban érintkeztek és alapvetően külön-külön szavaztak a közös költségvetésről is. Együttes ülést csak akkor tartottak, amikor írásban nem sikerült összehangba hozni nézeteiket, de ezen a közös ülésen nem lehetett tanácskozást tartani, kizárólag szavazni (a magyar delegáció üléseinek nyelve a magyar, míg a ciszlajtáné a német volt). (1867. évi XII. tc., 28–39. §.) Látható tehát, hogy a magyar fél úgy igyekezett a közös miniszterek parlamentáris ellenőrzését biztosítani, hogy még csak látszatra se legyen közös, birodalmi törvényhozás, amely csorbítaná a magyar országgyűlés függetlenségét.

¹⁰ 1867. évi XII. tc., 52. §. A vám- és kereskedelmi szövetségen kívül ilyen ügynek számított még például a jegybank kérdése és a Habsburg Birodalom fennálló államodósságai.

¹¹ MOCSÁRY Lajos: *A közösügyi rendszer zárszámadása*. Budapest, Franklin, 1902. 39.

¹² A Dunai Szövetség tervezetét – amelyen Kossuth aláírása 1862. május 1-i dátummal szerepelt – május 18-án Helfy Ignác jelentette meg (olaszul) a *L'Alleanza* című lapban. Az általam idézett változat a *Kossuth Lajos iratai* VI. kötetében (magyarul) közreadott szöveg, amely elérhető online: <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/szabadku0178.html> (2021. február 11.). A Dunai Szövetség

alapján tehát a Dunai Szövetségben a közös ügyekben a végrehajtó hatalmat gyakorló szövetségi tanácson (közös kormány?) túlmenően lett volna valamiféle tagállamok közötti alapszerződés (közös alkotmány?), valamint a „közösen érdeklő” ügyekre vonatkozóan egy közös törvényhozó testület (szövetségi hatóság) is – ilyenek az Osztrák–Magyar Monarchiában nem voltak.¹³ Emellett a tervezet olyan gazdaság-politikai ügyeket emelt volna államjogi kérdéssé, amelyek a Monarchiában nem számítottak annak. A közép-európai hatalmi viszonyok ilyen radikális átalakítása ráadásul egyik nagyhatalomnak sem állt érdekében. A kossuthi tervezet legnagyobb veszélye viszont az volt, miszerint semmi sem garantálta, hogy a Dunai Szövetségen belül az elvileg szövetkezett, de a magyarsággal nem éppen kebelbaráti viszonyban lévő népek nem tömörülnek-e majd egységbe a magyarok rovására.¹⁴ Alig 13-14 év telt el ugyanis a délvidéki és erdélyi keserves emlékü fegyveres konfliktusok óta, így 1862-ben hiába ígérte Kossuth, hogy „a jó egyetértés a magyarok és románok közt, ami az én leghőbb vágyam, jólétet és szabadságot biztosítana mindkét népnek”.¹⁵

A Dunai Szövetség tervezetének fogadtatása – még Kossuth emigráns, illetve hazai hívei között is – igencsak kedvezőtlen volt, sőt inkább a Béccsel való kiegyezés zászlaja alá terelte a politikai elit többségét, akik Deák álláspontját tartották a kisebbik rossznak. A legplasztikusabban a ’48–49-es huszárcapitány, majd a fegyverletétel után 1851-ig kényszersorozott Podmaniczky Frigyes festette le a hangulatot sokat, de legtöbbször tévesen idézett naplójában. 1862. június 11-én „Pesten töltöttem néhány napot a lóversenyek alkalmából, de megvallva az igazat, nem valék képes mulatni, mert összes politikai pártunk rendkívül le van verve Kossuth Lajos manifestuma miatt, [...] s megvallom nem ok nélkül, mert az efféle kiáltványok útján

---

tervezetének Klapka-féle francia, illetve a *L'Alleanza* olasz szövegváltozatának magyar fordításait egybeveti: PAJKOSSY Gábor: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai. *Századok*, 2002/4. 937–957. (A továbbiakban: PAJKOSSY 2002.)

¹³ A magyar kiegyezési törvény (1867. évi XII. tc.) és lajtántúli „párja”, a Reichsrat által 1868 decemberében elfogadott *Delegationsgesetz* együtt értelemszerűen nem alkottak közös birodalmi alkotmányt. Az egyéb fontos törvényeket (például szabadalmak, jövedéki adók) is összehangolták a felek, de ettől azok még csak Ciszlajtániában vagy csak Magyarországon bírtak hatállyal. Közös állampolgárság sem volt a dualista államban. Összetettebb kérdés viszont, hogy a Monarchiában a három közös minisztert (opcionálisan kiegészülve a két miniszterelnökkel) tekinthetjük-e *közös kormánynak*? Tény, miszerint a közös miniszterek „birodalmi kormánynak [...] tekintették magukat, feladatuknak látták, hogy a birodalom formálásának kérdéseivel foglalkozzanak”, hogy Ciszlajtánia és Magyarország mellett a harmadik hatalmi tényező, a *birodalom* érdekeit képviselik. SOMOGYI Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, MTA TTI, 1996. 52. (A továbbiakban: SOMOGYI, 1996.)

¹⁴ Ez a veszély elméletileg a Monarchiában is fennállhatott volna, viszont a magyar politikai vezetők minden erejükkel azon voltak, hogy megakadályozzák a dualizmus trializmussá (vagy föderatív államszövetségé) alakítását, erőfeszítéseiket pedig végül egészen 1918 őszi siker koronázta.

¹⁵ Idézi: PAJKOSSY, 2002. 953.

tereltetnek az emberek a bécsi Reichsrath környékébe, mert ha már Reichsrathba kell minden áron mennem,¹⁶ csak inkább megyek Bécsbe a németek, mint Belgrádba a rácok közé. Egyedüli szerencsénk most az, hogy a Kaiserstadtban¹⁷ ki van adva a »Wir können warten«¹⁸ jelszó, s így a magyar kérdés nyugszik; szerencsének mondom ezt, mert nálunk alig várják az országgyűlést – hogy kibékülhessenek.¹⁹ Az ellenszél láttán Kossuth egyrészt mentegetőzött, miszerint a „manifesztum” csak egy tervezet, ráadásul nem is teljesen az övé, hiszen a megjelent szövegváltozatot ugyan látta és jóváhagyta, de nem ő, hanem a mazziniánus újságíró Marco Antonio Canini öntötte formába, hogy magával vihesse a szerbekkel és románokkal szolgáló tárgyalási alapul balkáni útjára, maga a koncepció pedig Klapka Györgytől származik. A tervezetet leközlő Helfy Ignác pedig szerinte indiszkréciót követett el.²⁰ Másrészt *Fölvilágosítások a Dunai Konföderáció projektumához* címmel újabb írást közölt, melyben tovább magyarázta az egyes pontokat, kevés sikerrel. Későbbi, 1880 körüli soraiban pedig Kossuth már úgy érvelt, hogy a Dunai Konföderáció létrehozásának ugyanúgy a közös „külvédelem” lett volna az apropója, amiből a *Pragmatica Sanctio* alapján Deák is levezette az államjogi kiegyezést.²¹ Csakhogy éppenséggel ez is azt mutatja, hogy ugyanabból a közös védelmi kötelezettségből/szükségből kiindulva a deáki koncepció a dualista Monarchiában lényegesen nagyobb mozgásteret biztosított Magyarországnak, mint amekkora vélhetően a Dunai Konföderációban rendelkezésére állt volna.

¹⁶ Értsd: valamilyen birodalmi szintű törvényhozásba.

¹⁷ Bécsben.

¹⁸ Tudunk várni.

¹⁹ PODMANICZKY Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887*. III. köt. Budapest, Grill Károly, 1888. 143–144.

²⁰ PAJKOSSY, 2002. 938–940.

²¹ Magyarországhoz hasonlóan „Roumaniat és Szerbiát függetleneknek óhajtom [...]. De ha ma függetlenekké lennének is, függetlenségüket saját erejükkel fel nem tarthatnák. Kisebb nemzetek csak úgy biztosíthatják a nagy agglomerationalis hatalmak általi abszorbtió veszélye ellen magukat, ha külvédelem végett, de csakis evégett szövetkeznek. Nekem hát ily alapon egy Dunai Confederatio régi kedvenc eszmém.” (Idézi: PAJKOSSY, 2002. 957.) Kossuth gondolatmenete szinte teljesen egybees a kiegyezés magyar részről Deák mellett legfontosabb alakja, id. Andrássy Gyula okfejtésével. „Oly államok [...], melyeknek véd- vagy pénzerejük gyöngébb, mint a környező államoké, másokkal egyesülnek a célból, hogy közös véderejük elégséges legyen, és ezt úgy szervezik, amint a célnak megfelelően szükséges. [Ez] egyik fő oka volt a Pragmatica Sanctio keletkezésének.” *Gróf ANDRÁSSY Gyula beszédei*. II. köt. Kiadta LEDERER Béla. Budapest, Franklin, 1893. 13–14. (A továbbiakban: ANDRÁSSY, 1893.)

KÖZÖS ÜGYEK, MAGYAR BEFOLYÁS

Milyen módon és mekkora mértékben érvényesülhetett tehát a Monarchia közös ügyeiben a magyar törvényhozás és a kormányok befolyása? A prominens '67-es politikusok érvei között éppen az volt az egyik legfontosabb, hogy Magyarország a kiegyezéssel beleszólást kaphat a nagyhatalmi politikába. Eötvös József szerint „a kiegyezés által Magyarország éppen állami létének legfontosabb ágaira oly befolyást nyer, minőt eddig soha nem gyakorolt”.²² Andrássy Gyula miniszterelnök pedig azt emelte ki, hogy „Magyarországnak mindig voltak közös ügyei az összes monarchiával; a különbség csak az, hogy 1867 előtt mások intézték ezeket nálunk nélkül és ellenünk, most pedig mi intézzük közösen azokkal, akiket illet. Ha valakinek jobban tetszik az előbbi állapot, ez ízlés dolga.”²³

Teljesen osztom ifj. Bertényi Iván véleményét, miszerint a kiegyezés után „a magyar kormányfőnek a birodalom külpolitikájába is beleszólása volt, tehát Magyarország maga is alakíthatta annak a nagyhatalomnak a politikáját, amely őt védte. Ha azt nézzük, hogy az Európai Uniónak vagy a NATO-nak milyen csekély jelentőségű tagjai vagyunk, vagy ha szembenézünk az 1920-ban függetlenné, de egyúttal gyengévé vált Magyarország nemzetközi kiszolgáltatottságával, akkor magyar szempontból az [...] Osztrák–Magyar Monarchiának nevezett államalakulatot az elmúlt fél évezred talán legszerencsésebb államalakulatának nevezhetjük. A Monarchiában széles körű tényleges önállósággal bírtunk – nagyobb, mint az 1940-es évektől a rendszerváltozásig! –, és bár a költségeknek csak valamivel több, mint 30%-át kellett megfizetnünk, egy európai nagyhatalom egyenjogú feleként, ha úgy tetszik, a jogok 50%-ával rendelkezünk.”²⁴ Szekfű Gyula (a dualista korszak szülötte) „Deák kiegyezését újkori történetünk egyik legszerencsésebb alkotásának” tartotta,²⁵ míg a kiegyezést személyesen megélő történész (a Szemere-kormány egykori kultuszminisztere), Horváth Mihály szerint „alkotmányunk negyedfélszáz év óta sosem nyugodott biztosabb alapon, szabadságunk sosem bírt annyi biztosítékkal, ennyi szabadsággal és függetlenséggel, [...amennyi] bennünket, kisszámú és éppen nem

²² EÖTVÖS József művei. *Arcképek és programok*. Szerk. FENYŐ István et al. Budapest, Helikon, 1975. 729.

²³ ANDRÁSSY, 1893. 13.

²⁴ Ifj. BERTÉNYI Iván: Liberális bankár vagy konzervatív politikus? Széll Kálmán politikai arcképe korának eszmeáramlatai között. In: *Törvény, jog igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk. Uő. Budapest, MCC – Széll Kálmán Alapítvány, 2015. 17. (A továbbiakban: BERTÉNYI, 2015.)

²⁵ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1934. 190. „Valósággal: négyszáz éves közjogi történetünknek 67 a tetőpontja”, a kiegyezés biztosította Magyarországnak azt a hatáskört, „hogy a közös ügyeket Ausztriával együtt mint egyenjogú fél paritás alapján intézze”. Uo. 194.

kedvező viszonyok közt létező népet okszerűleg megillehet”.²⁶ A kiegyezésnek természetesen másféle, kritikus magyar történelmi olvasata is keletkezett, elég, ha csak Bibó István zsákutcaelméletére²⁷ vagy a marxista értelmezésekre gondolunk. Érdekes viszont, hogy több jeles, külföldi, 20. századi történész még a kiegyezést pozitívan szemlélő magyar történészeknél is jelentősebb magyar sikerként értékelte 1867-et. Robert A. Kann szerint a kiegyezés az osztrák-németek szempontjából „tragikus alku” volt, amely „bizonyos fokig” az egész birodalomban magyar vezető szerepet eredményezett, a francia Jaques Droz pedig egyenesen a Bécs fölötti „magyar gyámságról” írt. Ha következtetéseiket kritikusan fogadjuk is, tény, hogy a jeles osztrák történészek, Joseph Redlich, Viktor Bibl, Georg Franz és Hugo Hantsch is hasonló értékelést adott, utóbbi szerint a Ciszlajtániánál „szilárdabb politikai konzisztenciájú” Magyarország nagyobb súllyal bírt a Monarchiában, és különösen a külpolitikában. Erich Zöllner pedig úgy vélekedett, hogy a kiegyezés az osztrák tartományokat „Öfelsége többi országaivá”, Ciszlajtániává „degradálta”, ezzel válságba sodorta az Ausztria-fogalmat.²⁸

Mivel a Monarchiában minimum három hatalmi központ (Ciszlajtánia, Magyarország, valamint a rendszerint *összbirodalmi* érdekeket képviselő uralkodó és a közös miniszterek) folyamatos érdekegyeztetéséről, egymásnak feszüléséről és együttműködéséről beszélhetünk, magától értetődik, hogy a kül- és katonapolitika tekintetében olyan törekvés, ami *kizárólag* magyar érdek lett volna, nem valósulhatott meg, viszont olyan sem, ami bármelyik, akár a magyar fél érdekeivel szögesen ellenkezett volna. Tehát komolyabb diplomáciai akcióra, főleg háborúra úgy nem kerülhetett sor, hogy ne legyen mindhárom hatalmi tényező közös platformon. Valójában ez a felállás az uralkodó mellett a két miniszterelnöknek – akik a közös politikáért is felelősséget vállaltak saját parlamentjeikben – szintén vétőjogot biztosított, a Monarchia döntéshozatali rendszere azonban sokkal inkább a kompromisszumokra épült, mint-hogy ezzel az írásban le sem fektetett lehetőséggel bármelyik miniszterelnök nyilvánosan élt volna.²⁹

Hanák Péter szerint viszont „normális esetben” a közös ügyekben általában az uralkodó és az adott közös miniszter megbeszélése alapján, abszolutisztikusan zajlott a döntéshozás, a közös minisztertanácsok legfeljebb „konzultatívak” voltak.

²⁶ Horváth Mihály levele a szegedi „szabadelvű-kör”-höz. *Szegedi Híradó*, 1868. április 19. [1.]

²⁷ Ezzel kapcsolatban összefoglalóan ld. GERGELY András: Bibó István a kiegyezésről és a dualizmus rendszeréről. In: CIEGER, 2004. 360–371. V. ö.: GERŐ András: A fogalmak foglya. Bibó István a XIX. század második felének magyar történelméről. In: Uo. 371–384.

²⁸ Az említett történészek véleményét részletesebben bemutatja és elemzi: HANÁK, 1971. 903–905. – SOMOGYI, 2004. 470–476, különösen 473–474.

²⁹ BERTÉNYI, 2015. 16.

„Rendkívüli esetekben” pedig (ebbe a kategóriába sorolta Hanák például a világháború, de az egyes belpolitikai válságok időszakát is) ugyan az uralkodó – közös miniszter(ek) – két miniszterelnök koordinátarendszerben, a közös minisztertanácsokon zajlott az érdemi vita, de szerinte „csak ritkábban kompromisszummal”, többnyire inkább „a kormányok vagy miniszterek bukása, belső válságok útján” rendeződtek az ellentétek. Meglátásom szerint viszont pár sorral arrébb Hanák önmagát cáfolja meg, amikor elismeri, hogy a közös kormányzat „csak a két országos kormány egyetértésével, együttműködésével tudta ténylegesen érvényesíteni” határozatait, hiszen a végrehajtás a közös ügyek terén is a magyar és a ciszlajtán kormányok kezében összpontosult.³⁰ Ehhez társult, hogy minden egyes közös ügyekre szánt összeget csak a két országos kormány folyósíthatott, minden közös kiadással el kellett számolni a magyar országgyűlés és a Reichsrat felé, és bár a közös költségvetést valóban a delegációk hagyták előzetesen jóvá, mivel törvényt ezek a testületek nem alkothattak, a közös kiadásokat is a két törvényhozás cikkelyezte be.³¹ Ez a gyakorlatban pedig valóban azt jelentette, hogy még pár kilométernyi vasutat sem lehetett építeni a megszállt, kvázi közös tartomány Boszniában a két kormány beleegyezése nélkül. Rendkívüli esetben egyes személyek lemondása/lemondatása pedig természetesen része lehetett egy közös ügyeket érintő válsághelyzet kezelésének – viszont a válságkezelés végcélja általában éppen valamilyen kompromisszumos megoldás elérése volt. Ferenc Józseffel és a közös miniszterekkel ettől függetlenül hangsúlyosan kell számolnunk a közösügyes döntéshozatalban, ugyanis – a kiegyezés logikáját követve – az 1867-es törvények különösen a nagyhatalmi státusz tekintetében fontos kül- és hadügyek területén hagytak széles mozgásteret az uralkodónak, illetve a nevében intézkedő közös minisztereknek.³²

³⁰ HANÁK, 1971. 924.

³¹ 1867. évi XII. tc., 41–43. §. A közösüggyi zárszámadások után mutatkozó, vagy a költségvetésben nem szereplő, rendkívüli közös kiadásokat (például 1878-ban a boszniai okkupáció miatt keletkezett pluszköltséget) mindig külön törvényben szavazta meg az országgyűlés.

³² Az 1867. évi XII. tc. 8. §-a ugyanakkor rögzítette, hogy a külügyminiszter a diplomáciát és a nemzetközi szerződéseket „mindkét fél minisztériumával [értsd: kormányával] egyetértésben és azok beleegyezése mellett” köteles intézni. Ferenc József viszont azt hangsúlyozta, hogy a külpolitika „csak az összbirodalom külpolitikája lehet”, a közös miniszterek kinevezése pedig „a korona joga”. Idézi: SOMOGYI, 1996. 99.

KÜLPOLITIKA

A magyar érdekérvényesítés kapcsán szükséges hangsúlyozni egy fontos különbséget a parlament és a kabinet között. Amíg a közös haderő tekintetében a törvényhozásnak voltak olyan jogosítványai (a véderőtörvény megújítási kényszere, évenkénti törvény az újoncozásról, a közös költségvetések megszavazása), a közjogi ellenzéknek pedig lehetősége (obstrukció), amelyek az országgyűlést helyezték kulcspozícióba, addig a Monarchia közös külpolitikájára inkább a mindenkori magyar miniszterelnök tudott befolyást gyakorolni – már csak azért is, mert egy állam külpolitikai orientációja persze alapulhat széleskörű nemzeti konszenzuson (sőt, nyilván jó ha ez így van), de ellenkező esetben parlamentáris viszonyok között a kormányok – parlamenti többségükre támaszkodva – alapvetően nem az ellenzék, hanem a saját szájízük szerint alakítják a külpolitikát. Ugyanakkor az országgyűlésben a miniszterelnököt a közös ügyekben, így külpolitikai kérdésekben is lehetett interpellálni,³³ és erre számos alkalommal akadt példa a korszakban.³⁴ A delegációban pedig a magyar honatyák (értelemszerűen az ellenzékiek is) közvetlenül hallgathatták a közös külügyminiszter beszámolóját és – ha úgy gondolták – nyíltan bírálhatták az általa képviselt irányvonalat, sőt *elvileg* le is szavazhatták volna. Azt, hogy egy ilyen forgatókönyv a *gyakorlatban* mit eredményezett volna a közös ügyek menetében vagy egy közös miniszter állására vonatkozóan (a közös miniszterek kinevezéséről és felmentéséről egyedül az uralkodó döntött), azért nem tudjuk, mert ilyenre a korszak egésze alatt nem került sor. A mindenkori országgyűlési pártarányoknak megfelelően összeállított magyar delegációkban szinte mindig a '67-es kormánytöbbség érvényesült, amelynek értelemszerűen nem állt érdekében a közös ügyek menetét megakasztani, Ferenc József bizonyosra vehető rosszallását kiváltani. 1906–1910 között pedig ugyan a '48-as függetlenségiak alkottak többséget a magyar delegációkban – még ha a koalíciós kormányban nem is –, de a korábbi ellenzéki vezetők Ferenc Józseffel

³³ Ilyenkor a miniszterelnök rendszerint egyeztetette válaszát a közös külügyminiszterrel. Agenor Goluchowski külügyminiszter viszont pont arról panaszkodott Kállay Béni közös pénzügyminiszternek 1902 júniusában, hogy Széll Kálmán a hozzá intézett külpolitikai tárgyú interpellációkra anélkül felel, hogy őt megkérdezné, és „ez így nem mehet tovább”. Széllnél, nyíltan viszont nem emelt panaszt. Thallóczy Lajos naplőfeljegyzése. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZKK), Quart. Hung. 2459. V. köt. f69.

³⁴ Izgalmas kutatási projekt tárgyát képezhetné a korszak magyar országgyűlési képviselői külpolitikai tájékozottságának felmérése. Az általános vélekedés szerint a nemzetközi politika kérdései csak ritkán és felszínesen, a prominensebb problémák (például a közjogi viták) „árnyékában” merültek fel a magyar parlamentben. A Magyarország sorsát is alapvetően befolyásoló szövetségi szerződéseket a magyar országgyűlés külön nem ratifikálta, azok részleteit a képviselők többsége valószínűleg nem ismerte.

kötött 1906. áprilisi alkuja alapján a közös ügyekben ők sem gördítettek akadályokat a közös kormányzat elé (cserébe a hadügyi vezetés sem forszírozta a hadsereg létszámának növelését).

„Miniszterbuktató” delegációra tehát a korszakban nem volt példa,³⁵ viszont a külföld felé is fontosak voltak a gördülékeny delegációs ülészakok, hiszen ezek a Monarchia nagyhatalmi státuszának szempontjából roppant fontos tényezőket is hivatva voltak reprezentálni (főként a többi nagyhatalom, de különösen a legfőbb szövetséges, Németország számára): a dualista birodalom működőképességét, a központi vezetés erejét, a Monarchia külügyeinek és haderejének egységét. Számos kortárs szubjektív forrásban (naplókban, levelezésekben) olvashatunk arról, hogy a közös miniszterek gyakorta feszültek voltak a delegációs üléseket megelőzően, hiszen egy „zajos”, erősen bíráló hangvételű delegáció is kellemetlen lehetett számukra és magyarázkodásra kényszerítette őket. Különösen a magyar közös miniszterek számára volt fontos a „hátország”, azaz a magyar delegációk határozott támogatása.³⁶

A cseppet sem elhanyagolható informális érdekérvényesítő csatornákon és fórumokon³⁷ túlmenően a korszak magyar miniszterelnökei számára a *közös minisztertanácsok*³⁸ alkalmával nyílt az egyik legfontosabb lehetőség a közös ügyek befolyásolására. A másik komoly lehetőséget a közös minisztériumokban dolgozó magyar személyek jelentették, hiszen a magyar kormány (különösen Andrássy) nyomására

³⁵ A magyar belpolitikai viszonyok változása ugyanakkor legalább két külügyminiszternek is a székébe került. 1895-ben Gustav Kálnoky Bánffy Dezső magyar miniszterelnökkel kialakult konfliktusa miatt volt kénytelen távozni posztjáról, 1906-ban Agenor Gofuchowski pedig azért, mert túl látványosan exponálta magát az 1905–1906-os magyar politikai válság során.

³⁶ Az iratlan szabály értelmében a három közös miniszter közül az egyik szinte mindig magyar volt. Kállay Béni közös pénzügyminiszter bizalmasa, Thallóczy Lajos naplófeljegyzéseiben például többször olvashatunk Kállay idegességéről a delegációs ülések előtt és alatt. (Például 1902 májusában: „[Kállay] félt nagyon [...], a közös miniszterek folyton félnek, s a végén jönnek rá, hogy nem volt miért”. OSZKK, Quart. Hung. 2459. V. köt., f69.) 1878-ban pedig Andrássy Gyula számára volt létfontosságú, hogy – ha nehézségek árán is, de – a magyar delegáció támogassa külpolitikai terveit. WERTHEIMER Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. III. köt. Budapest, MTA, 1913. 203–250., különösen: 209–210., 204–215., 246–249. (A továbbiakban: WERTHEIMER, 1913.)

³⁷ „Ahogy az idő előrehaladt, egyre gyakoribb lett, hogy az egész Monarchiát érintő ügyek nem a közös minisztertanácsokon kerültek megvitatásra és eldöntésre, hanem a közös miniszterek és miniszterelnökök, esetleg a szakminiszterek informális, bizalmas megbeszélésein, s csak akkor kerültek a közös minisztertanács vagy az uralkodó [...] elé, ha ők már megegyezésre jutottak.” KATUS, 2012. 303.

³⁸ Általában a három közös miniszter mellett a két miniszterelnök, illetve a tárgyalat ügytől függően egyes reszortminiszterek vettek részt a tanácskozásokon, gyakran az uralkodó elnöklete alatt. A közös minisztertanács ügy- és hatáskörére, illetve a résztvevőkre részletesebben ld. SOMOGYI, 1996. 67–73., 82–110. A két miniszterelnök a tanácskozás egyenrangú résztvevőjének számított, egyetértésük hiányában – amint arra már utaltam – komolyabb ügyekben nem lehetett döntést hozni.

a kiegyezéses paritás szellemében már 1867–1868-tól elkezdtek feltölteni magyarokkal a közös kormánysszervek apparátusát, a vezető pozíciókat is beleértve.³⁹ Igaz, 1914-ig Andrássy volt az egyetlen magyar külügyminiszter,⁴⁰ emiatt azonban, a kimondatlan szabály értelmében a külügyminisztériumban legalább az egyik osztályfőnöki (*Sektionschef* – a magyar minisztériumi szisztémában államtitkári pozíciónak felelt meg) pozíciót rendszerint magyar töltötte be, illetve olykor párhuzamosan több magyar osztályfőnök is volt. (Orczy Béla báró, ifj. Szőgyény-Marich László gróf, Cziráky Béla gróf, Dóczy Lajos báró,⁴¹ Szécsen Miklós gróf, Mérey Kajetán, Müller László báró).⁴² A közös pénzügyminisztériumot pedig Bécsben gyakran „magyar minisztériumnak” is nevezték, 1880–1912 között ugyanis végig magyar miniszterek álltak az élén, 1880–1882 között Szlávy József, 1882–1903 között Kállay Béni, majd Burián István gróf (Burián később, 1915–1916-ban külügyminiszter is volt). Elsősorban Kállayt kell kiemelni. Magyar ügyekben Ferenc József egyik fontos tanácsadója volt, de emellett – miután a közös pénzügyminiszter egyúttal Bosznia-Hercegovina kormányzója is volt – a Monarchia Balkán-politikájának kialakításában is fontos szerepet játszott ő és bizalmasa, Thallóczy Lajos (aki 1916-ban a megszállt Szerbia polgári kormányzója lett). A közös hadügyminiszter viszont a korszak során sosem volt magyar.

A közös minisztériumok magyar osztályfőnökeire már csak abból a gyakorlati szempontból is szükség volt, hogy miután a magyar delegációk plenáris ülései magyar nyelven zajlottak, a magyarul nem tudó minisztereket az osztályfőnökök képviselhették (a bizottsági üléseken lehetett használni a németet). Ez a körülmény már Orczy Béla osztályfőnöki kinevezésében is fontos szerepet játszott 1868-ban.⁴³ Orczy feladata volt, hogy – amint Beust külügyminiszter megfogalmazta – „politikánkat a magyar delegáció kebelében képviselje”. Ehhez igencsak széles jogkört kapott a külügyminisztériumban, betekinthezett a teljes diplomáciai levelezésbe, és ő lett a keleti

³⁹ Uo., 26–32.

⁴⁰ Az 1912–1915 közötti külügyminiszter, Leopold von Berchtold gróf, felesége (Károlyi Ferdinanda grófnő) és birtokai révén „félíg” szintén magyarnak számított.

⁴¹ Születési nevén Baruch Dux, 1872-ben magyarosította nevét Dóczira, 1900-ban kapott magyar bárósága után használta Dóczyként. A soproni zsidó plebejusból osztályfőnöki rangba magát saját tehetsége révén felküzdő, megkérdőjelezhetetlenül magyar érzelmű, íróként is ismert Dóczy változatos életútjáról ld. SOMOGYI Éva: Egy magyar hivatalnok a bécsi külügyminisztérium szolgálatában. Báró Dóczy Lajos. In: Uő.: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, L'Harmattan, 2006. 120–136. (A továbbiakban: SOMOGYI, 2006.)

⁴² A közelmúltban Somogyi Éva kifejezetten a külügyminisztérium „magyarjainak” szentelt egy alapos, több évtizedes kutatásain alapuló kötetet. SOMOGYI Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői 1867–1914*. Budapest, MTA TTI, 2017. (A továbbiakban: SOMOGYI, 2017.)

⁴³ SOMOGYI, 1996. 91.

ügyek referense.⁴⁴ Másik példaként a Gołuchowski-érában (1895–1907) 1902-es nyugállományba vonulásáig előbb Dóczy Lajos (aki 1896–1902 között a sajtóosztály vezetője volt) játszott fontos szerepet,⁴⁵ utána pedig Mérey Kajetán.

Természetesen ezekben a pozíciókban a fennálló közjogi rendszerhez és a dinasztiahoz abszolút hű hivatalnokokat találunk, de amint Somogyi Éva megjegyezte, 1867 után „már nem kellett, mert nem lehetett eldönteni, hogy valaki a *birodalmi*, vagy a *magyar* érdek képviselője-e. A kétféle lojalitás nem zárta ki egymást, jól megfér egymás mellett.”⁴⁶ A korszak kezdetén, a magyar politikai életben „edződött” és jobbra Andrassy vagy Deák indítványozására a közös apparátusba került emberek,⁴⁷ valamint a korszak második felében vezető pozícióba jutott magyarok között látható egy cezúra. Szécsen Miklós, Mérey Kajetán, Müller László ugyanis már a Ballhausplatz⁴⁸ „saját nevelései” voltak, a Theresianumban, a konzuli akadémián és a külügyi szolgálatban szocializálódtak, nem pedig a Lloyd-klubban, ergo a magyar politikához, a magyar vezető politikusokhoz is másféle kapcsolat fűzte őket.⁴⁹ Mégis azt látjuk, hogy a magyar miniszterelnökök „természetes” szövetségesüknek tekintették őket, akik persze a külügyminisztériumot is képviselték a magyar politikában, de a magyar politikai érdekeket is a Ballhausplatzon. „Jól kiérdemelt előléptetéséhez ezen az úton is őszintén gratulálva, örömmel használom fel ezt az alkalmat arra, hogy biztosítsam Méltóságodat legmelegebb rokonszenvemről s arról, hogy Méltóságodat készsággal fogom támogatni minden irányban, – amire egyébként máris alkalmam nyílt, [...] éppen az újabb külügyi kinevezések ötletéből Méltóságod személyét illetőleg is bizonyos megjegyzések tettek s nekem sikerült Méltóságod mellett hangulatot csinálni, – amit mindenkor készsággal megteendek” – írta Széll Kálmán miniszterelnök az osztályfőnökké kinevezett Mérey Kajetánnak.⁵⁰ Tisza István pedig a nehéz, közjogi vitákkal terhelt 1904-es esztendő elején írta Méreynek: „köztünk legalább teljes legyen az összetartás”⁵¹ – hiszen Mérey, a *ma-*

⁴⁴ Uo. 31. Orczy szerepére ld. továbbá: SOMOGYI, 2017. 74., 81–82.

⁴⁵ Közelebb állt a miniszterhez, mint bárki más a minisztériumban, nemigen akadt, „akinek véleményére jobban hallgatott, mint a sajtóosztály vezetőjére”. SOMOGYI 2006. 132.

⁴⁶ SOMOGYI, 1996. 30.

⁴⁷ Például Orczy (aki 1848-ban a forradalom pártján állt, 1865-től Deák köréhez tartozott az országgyűlésben és fontos szerepet vitt a kiegyezési törvényt előkészítő bizottságban), ifj. Szogyény-Marich László, Cziráky Béla, vagy Andrassy „mindenesé”, Dóczy Lajos.

⁴⁸ Az egykori birodalmi kancellária bécsi, ballhausplatzi épületében működött a külügyminisztérium.

⁴⁹ SOMOGYI, 2017. 88.

⁵⁰ Széll Kálmán levele Mérey Kajetánnak, Budapest, 1901. december 9. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Nachlaß Kajetan Mérey von Kapos-Mérey, Karton 16., Briefe an Mérey.

⁵¹ Tisza István 1904. június 18-i levelét Méreyhez idézi: SOMOGYI, 1996. 81.

gyar osztályfőnök feladata volt, hogy a külügyminisztert, a közös minisztertanácsok elnökét, magyar ügyekben befolyásolja. Az a magyar osztályfőnök Mérey, aki 1861-ben Bécsben született, 1931-ben ott is halt meg, tartósan sohasem élt Magyarországon, ifjú- és felnőttkorában tanult meg rendesen magyarul, és ha hihetünk Thallóczynek, nem is beszélte hibátlanul a nyelvet.⁵²

A diplomáciai kar nemzetiségi megoszlásában a korszakban végbement változás is egyértelműen jelzi a magyar fél pozíciójának fokozatos erősödését. Amíg 1888-ban a Monarchia 28 külképviseletéből mindössze 6-nak az élén állt magyar honos vezető (21,5%), addig 1914-ben a 32 külsországi misszió élén 15 esetben magyar állampolgárságú diplomata állt (46,7%).⁵³ Persze egy magyar (nagy)követ is felette-sei (az uralkodó, a külügyminiszter) politikáját képviselte állomáshelyén, de egyrészt mégiscsak Magyarországot *is* reprezentálta a diplomáciai vérkeringésben, másrészt közvetlenül is kapcsolatban állhattak magyar politikusokkal, lehetett beágyazottságuk a magyar politikai életben (informálisan vagy akár formálisan, sokan például a főrendi ház tagjai voltak). Ilyenek voltak például a Monarchia legfontosabb partnere-nél, a Német Birodalomban szolgáló követek, Berlinben ugyanis 1871-től egészen 1914-ig magyar volt a nagykövet: Károlyi Alajos gróf,⁵⁴ Széchenyi Imre gróf, majd 1892–1914 között, 22 évig ifj. Szögyény-Marich László gróf.⁵⁵ Az első világháborút megelőző hetekben-hónapokban Szögyényin kívül magyar volt továbbá a Monarchia

⁵² Thallóczy Lajos – aki egyértelműen „magyar érzelműnek” tartotta Méreyt – 1901. november 30-i naplóbejegyzése szerint Gołuchowski külügyminisztertől tudta, hogy Mérey azért húzódozott osztályfőnöki kinevezésétől, „mert röstelli, hogy nem tud eléggé magyarul”. (OSZKK, Quart. Hung. 2459. V. köt. f30.) Thallóczy később saját tapasztalata alapján is megerősítette, hogy Mérey „bizony rosszul tud magyarul, [...] igen kedves ember azonban egyébként”. (Uo. f63.) A régi, Árpád-kori magyar nemességére büszke kaposmérői Mérey családnak egyébként Somogyban voltak birtokai, Kajetán apja a közös pénzügyminisztériumban volt tisztviselő. Mérey pályafutásáról és magyar identitásáról ld. SOMOGYI Éva: Vezető magyar tisztviselők a Ballhausplatzon. A Monarchia és/vagy a nemzet szolgálatában? *Aetas*, 2001/3–4., 128–129.

⁵³ SOMOGYI, 2017. 202. Az 1910-es évek fordulóján ugrott meg jelentős mértékben a magyar (nagy) követek aránya. A korszak vezető magyar diplomatái többségükben természetesen a régi, nagy nevű, lojális arisztokrata családokból kerültek ki.

⁵⁴ Károlyit Andrassy 1878-ban Londonba helyeztette át, és vélhetően fontos volt a külügyminiszter számára, hogy az üresen hagyott berlini pozíciót továbbra is magyar arisztokrata töltsse be. WERTHEIMER, 1913. 221–222.

⁵⁵ Szögyény Deák-párti országgyűlési képviselő, majd külügyminisztériumi osztályvezető volt. A Ballhausplatzról „hazatérve”, 1890–1892 között a magyar kormányban őfelsége személye körüli miniszterként szolgált, ezután lett követ. A berlini évek során szoros baráti viszony alakult ki II. Vilmos császár és közte. A nyaranta általában hosszasan csóri birtokán időző Szögyény véleményét olykor magyar belpolitikai ügyekben is kikérte Ferenc József. Gołuchowskival többször is ellentétesen vélekedett diplomáciai kérdésekben és olykor feszült volt közöttük a viszony, Szögyény azonban kirobbanthatatlan volt állásából, II. Vilmos mellett ugyanis a magyar kormányok is elégedettek voltak berlini működésével.

szentpétervári (Szapáry Frigyes gróf), párizsi (Szécsen Miklós gróf), római (Mérey Kajetán) és isztambuli (Pallavicini János őrgróf) nagykövete is.⁵⁶ A nagyhatalmak Bécsbe küldött diplomatái pedig természetesen igyekeztek a budapesti eseményekről is beszámolni, azokat szemmel tartani.

Nem lehet tehát azt állítani, hogy Magyarország nem volt jelen a Ballhausplatzon és a külképviseleteken, illetve, hogy a magyar politikusoknak ne lett volna lehetőségük a külügyek befolyásolására. Éltek-e vele? Szükség volt-e egyáltalán erőteljes érdekérvényesítésre? Ez persze az adott helyzet függvénye volt. Mindjárt a kiegyezést követő években Andrassy Gyula – még magyar miniszterelnökként – nagyon határozottan és sikeresen alapozta meg Bécsben a magyar érdekek figyelembevételének fontosságát Ferenc Józsefnél és Beust külügyminiszternél. Andrassy – aki Eötvös József szerint Isten ajándéka volt a magyarság számára – történelmi jelentősége tehát nemcsak a dualista rendszer magyarországi alapjainak megteremtésében, hanem az európai nagyhatalmi erőviszonyok Magyarország számára kedvező alakítása tekintetében is tetten érhető. Andrassy akarata érvényesült a Monarchia Balkánpolitikájában; ha nem is kizárólag neki tulajdonítható, de Andrassy szerepe kiemelt volt abban, hogy 1870-ben a porosz–francia háború során a Monarchia nem támadta hátba Poroszországot francia szövetségben; 1871-ben ugyancsak kiemelt szerepet játszott a cseh trialista kísérlet megghiúsításában, megértette Ferenc Józseffel, hogy a magyarok számára *csak* a dualizmus fogadható el. 1871–1879 közötti külügyminiszersége során pedig Andrassy fektette le a Monarchia magyar érdekeknek megfelelő, alapjaiban németbarát és oroszellenes külpolitikai irányvonalát – még ha ballhausplatzi utódai igyekeztek is békés viszonyt ápolni az oroszokkal. Andrassy értette meg a cári birodalom irányába alapvetően nem ellenséges Ferenc Józseffel és az osztrákokkal, hogy a szláv-kérdés miatt, illetve a Balkánon elkerülhetetlen a Monarchia és Oroszország összeütközése, ő alapozta meg a kettős szövetséget Bismarck-

⁵⁶ *Magyarország tisztí cím- és névtára 1914*. Budapest, M. Kir. Statisztikai Hivatal, 1914. 621–624. Chilében, Argentínában, Braziliában, Mexikóban, Japánban, Dániában, Svédországban, Görögországban, Bajorországban és Sziámban volt még magyar honos a követ. Értelemszerűen a Monarchia minden külképviseletén kellett legyen legalább egy magyarul tudó alkalmazott. Lehetett például magyar jog szerinti házasságot kötni (1895-től) a külképviseleteken, de még a Monarchia tiencsini gyarmati (koncessziós) területén is, piros–fehér–zöld szalagot viselő anyakönyvvezető előtt. A magyar állampolgárok bárhol jártak is a világban, egy nagyhatalom diplomáciai testületére számíthattak. Magyar állami ünnepeken nemcsak a bécsi közös intézményeket, de a Monarchia külképviseleteit is magyar nemzeti színek díszítették. A bécsi konzuli akadémián a nem magyarajkú növendékeknek kötelező volt a magyar nyelv, a magyar közjog és történelem tanulása.

kal, 1878 tavaszán pedig a berlini kongresszus mintegy 30 évre meghatározta a Monarchia balkáni pozícióit.⁵⁷

A külügyi irányvonal tehát „a vezetésben és a döntésekben megmutatkozó abszolutisztikus vonások ellenére tartalmát tekintve képviselte és megvalósította a magyar kormányok álláspontját”.⁵⁸ A későbbi években komolyabb kenyértörésre tehát ezért sem került sor a külügyi, illetve a magyar vezetés között. A szövetségi szálak lazítása igazán komoly formában nem merült fel, de azért a Ballhausplatzon a századfordulótól egyre aggasztóbbnak találták a német fölényt, II. Vilmos vakmerő külpolitikai lépéseit, a legkevésbé sem kívántak ugyanis háborúba sodródni afrikai német szavannákért vagy pár óceániai szigetért. A bécsi politikát a Schönerer-féle nagynémet nacionalizmus is aggasztotta, hiszen az egyenesen a Német Birodalomhoz való csatlakozást propagálta. Ezek a körülmények Budapesten viszont alig rezonáltak, a ’67-es vezetőréteg teljesen elkötelezett volt a – magyar érdekeknek megfelelő – német szövetség mellett. Olykor a ’48-as ellenzékiek „kacérkodtak” erőteljesen a francia orientáció gondolatával a delegációkban, azonban a magyar kormányok ezt rendre leszerelték. A kapcsolat nem tekinthető egyoldalúnak, Berlinben is tudták, hogy a Monarchián belül a magyarokra mindenképpen lehet számítani. Amikor 1897-ben II. Vilmos kifejezetten, mint magyar királyt látogatta meg Ferenc Józsefet Budapesten, számos gesztust tett a nemzeti büszkeségre oly érzékeny magyaroknak, pohárköszöntőjén még évtizedek múltán is áradoztak.

Az éppen Berlinben, Szőgyénynél tartózkodó Thallóczy Lajos jegyzett fel naplójába egy érdekes esetet 1899. december végén, amikor Bécsben éppen ülészetek a delegációk. „A dec. 27-i osztrák delegációban Gregr⁵⁹ bevonta a német császár személyét is a vitába, a magyarban pedig Ugron Gábor franciáskodott. Az első ügy volt a fontosabb, mert Gołuchowski nem felelt rá [...]. A német lapok különben is

⁵⁷ Elsősorban az Andrássy-éra, de alapvetően a Monarchia teljes diplomáciatörténete kapcsán alapmű DIÓSZEGI István (németül is megjelent) nagymonográfiája: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998. Oroszellenességben Andrássy és a magyarok tovább is mentek volna. 1878 februárjában Andrássy, Tisza Kálmán és a magyar kormány tagjai az orosz–török háborúba való beavatkozás, Oroszország megtámadása mellett szólaltak fel a közös minisztertanácsban, az uralkodó, az osztrák kormánytagok és a katonai vezetés azonban ellenezte azt. Mint arra már utaltam, háborúra úgy nem kerülhetett sor, hogy ne legyen minden résztvevő közös platformon, így a hadüzenet elmaradt. Hasonlóan alakultak az események 1887–1888 fordulóján is, a magyar kormány (a hazai közvélemény támogatásával) akkor is a háború mellett kardoskodott, ami ugyan ezúttal is elmaradt, de azt elérték, hogy Gustav Kálnoky külügyminiszter kénytelen legyen szakítani az oroszokkal szemben addig folytatott békülékenyebb politikájával. KATUS, 2012. 604–607. – DIÓSZEGI István: *A nagyhatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. Budapest, MTA TTI, 1994. 170–174., 194–195.

⁵⁸ HANÁK, 1971. 925.

⁵⁹ Eduard Grégr (1827–1907), az ifjúcsehek egyik vezére.

fölötte kényesek s érzékenyek ez irányban, Vilmos császár pedig oly sajtóságos egyéniség, aki ezt okvetlen zokon veszi.” Szögyénynek magyarázkodnia kellett Bernhard von Bülow német külügyminiszter (későbbi kancellár) előtt, majd egy sürgönyt küldött Bécsbe, amelyben „egész őszintén fel van tárva a németek neheztelése s az a kívánság, hogy a német császár személyének a vitába vonása ellen tiltakozni kell”. A Ballhausplatz azonban sokáig nem reagált semmit, Budapesten a magyar kormány viszont igen. A napilapok lehozták „Széll Kálmán erélyes dementiáját [cáfolatát] Ugronra vonatkozólag. Bülow erre dec. 31-én egy levelet írt Szögyénynek, melynek az a tartalma, hogy a német kormány sosem kételkedett a magyarok hűségében, [...] s talán még sok is volt s főlöleges Ugront cáfolni, kinek fellépése értékét a német kormány úgyis ismeri. Mindemellett e dementi csak növeli azt a nagyrebecsülést, melyet Bülow Széll Kálmán személye iránt eddig is érzett. Szögyényt e levél annál kellemetlenebbül érintette, mert Bécsből eddig semmiféle communiqué sem jelent meg, s ő nem csak Magyarországot, de Ausztriát is képviseli. E levelet nem is fogja Gołuchowskinak megemlíteni.”⁶⁰

Fentiek alapján tehát kijelenthető, hogy a Monarchia külügyeit egyértelműen nem a magyar kormányok (illetve a vezető '67-es politikusok) feje fölött intézték, sőt, a korszak során a külpolitikai irányvonal kialakításában kifejezetten hangsúlyos volt a magyar vezetők szerepe, a magyar szempont. A Monarchia külpolitikája a magyar kormányok külpolitikája *is* volt, a hármas szövetséget,⁶¹ a németbarát, az elsősorban a Balkán felé aktív, oroszellenes irányvonalat alapvetően támogatták, más alternatívákat pedig igazán nem is kerestek.

A KÖZÖS HADSEREG

A közös, császári és (*magyar*) királyi (1889-ig kaiserlich-königlich, utána kaiserlich und königlich, azaz k. u. k.) hadsereg értelemszerűen a Magyar Királyság érdekeit *is* szolgálta, hazánk területi integritását *is* védte bármilyen külső ellenség vagy belföldi lázadás (például a horvátországi felkelés 1883-ban) ellen. Egy erős, egységes had-

⁶⁰ OSZKK, Quart. Hung. 2459. I. köt. f550–554. Berlinben az első világháború későbbi legendás tábornoka, ekkor még II. Vilmos szárnysegédje, August von Mackensen is meglátogatta Thallóczyt. „Persze ez is a magyarokat dicsérte. Különös ez a nagy bizalom mibennünk, ezek minket többre tartanak, vajon szerencse ez miránk nézve?” Uo. f555.

⁶¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az orosz expanziótól tartó Románia bevonása a hármas szövetségbe (1883) magyar nemzeti szempontból meglehetősen ambivalens volt, a későbbiek során Budapesten és Bukarestben is gyakran kellett önkormányzati alkalmaznia a kormányoknak a „magasabb” szempontok miatt.

sereg a Monarchia nagyhatalmi létének (amely a magyarság érdekeinek is megfelelt, mint láttuk, ez volt a kiegyezés egyik alapmotívuma) legfontosabb alkotóeleme volt. Ezzel *elvileg* a magyar politikai elitnek (beleértve az ellenzékiet is), sőt minden józanul gondolkodónak is tisztában kellett lennie. A közös hadsereg intézményét mégis erős támadások érték magyar részről, a véderő kérdése, különösen a századfordulótól, a magyar belpolitika egyik legneuralgikusabb pontjának számított.

A hadügyi kérdésekben a magyar országgyűlésnek sokkal erősebb jogosítványai voltak, mint a külügyek kapcsán. A kiegyezési törvényben egyrészt szerepelt „a magyar hadsereg, mint az egész hadsereg kiegészítő része” passzus, amit így is, úgy is lehetett értelmezni: a.) van önálló magyar hadsereg a közös hadseregen belül; b.) nincs önálló magyar hadsereg, beolvad a nagy egészbe. Másrészt kimondta a törvény, hogy a hadsereg vezérlete, vezénylete és belső szervezete *kizárólag* uralkodói felségjog⁶² – tehát a felállított hadsereggel legfőbb hadúrként Ferenc József tulajdonképpen szabadon rendelkezett. Ahhoz azonban, hogy létrejöjjön, felálljon a hadsereg, újoncok és persze pénz kellett, amit viszont csakis az országgyűlés szavazhatott meg.⁶³ Az első, 1868-ban elfogadott és tízévente újraalkotandó, a 20 év feletti férfiak általános és személyes hadkötelezettségét kimondó véderőtörvény értelmében a közös hadsereg hadi létszámát 800 000, békelétszámát 272 000 főben állapították meg. A szolgálati időt három évben, az évi újonclétszámot pedig 95 400 főben határozták meg, ebből Magyarországra évi 40 000 katona kiállításra jutott.⁶⁴ Az adott évi újoncjutalék kiállításáról viszont minden év elején külön törvénnyel rendelkeztek, amelynek hiányában (potenciálisan ellenzéki obstrukció idején) *elvileg* törvénytelen volt sorozni. A közös költségvetést (melynek túlnyomó része természetesen a közös hadsereg kiadásait takarta) ugyan a delegációk fogadták el első körben, de utána azt a magyar országgyűlés is mindig törvénybe iktatta – obstrukcióval természetesen ezt is lehetett blokkolni.

⁶² Az 1867. évi XII. tc. 11. §-a teljes egészében: „Ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, ami az egész hadseregnek, és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezeteire vonatkozik, Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el.”

⁶³ 1867. évi XII. tc. 12. §. Hanák Péter úgy értelmezte ezt a felosztást, hogy a parlamentek „csupán az embert és a pénzt szavazhatták meg, a lényeges döntések az uralkodó és a hadügyi vezetők között, katonásan rövid úton születtek”. HANÁK, 1971. 925. Meglátásom szerint viszont a haderő kapcsán a pénz és az emberanyag a két legfontosabb tényező, a századforduló után a hadvezetés komolyabb fejlesztési tervei az országgyűlési ellenzék ellenállása miatt nemhogy „katonásan rövid úton”, de évtizedes, kinkeserves küzdelem után valósultak csak meg.

⁶⁴ BALLA Tibor: A dualizmus korának hadtörténete (1867–1914). In: *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Szerk. HERMANN Róbert. Budapest, Zrínyi, 2015. 213. (A továbbiakban: BALLA, 2015.)

A magyar fél – főként Andrassy Gyula – kitartó győzködésének köszönhetően az igazán ütőképes haderő, a közös hadsereg mellett 1868-ban felállították a magyar *Honvédséget* és ciszlajtán párját, a *Landwehrt*, amelyet a két kormányban egy-egy honvédelmi miniszter felügyelt (a legfőbb parancsnok természetesen a honvédségnél is Ferenc József volt). A Magyar Királyi Honvédség hadilétszámát 85 000, békelétszámát 11 500 főben határozták meg, tüzérséggel és műszaki alakulatokkal 1913-ig nem rendelkezett, feladata pusztán a belső rend védelme, háborúban a közös hadsereg támogatása volt.⁶⁵ Az osztrákok és a felső katonai vezetés nem igazán szerte a honvédségeket, némi joggal az amúgy is korlátozott erőforrások további felesleges forgácsolásának tekintették, de ez volt az ára annak, hogy 1868-ban a magyar fél feladja a közös hadsereggel kapcsolatos további igényeit, és az megőrizhesse egységes, dinasztikus, nemzetek feletti jellegét. „A két Landwehr nemzeti mázt kap, míg a főszereg egységes marad” – jelentette ki Franz von Kuhn közös hadügyminiszter 1868-ban.⁶⁶

Összevetve a többi nagyhatalommal, a Monarchia hadereje az első világháború előestéjén elmaradottnak számított. 1913-ban a Monarchiában 128 lakosra jutott egy kiállított katona, ez az arány Németországban 98, Franciaországban 65 fő volt.⁶⁷ A közös hadsereg költségvetése 1869-ben 171 millió osztrák–magyar koronát (K), a századforduló éveiben mintegy 300 milliót, 1913-ban 910 millió K-t tett ki.⁶⁸ Az emelkedő abszolút érték ellenére azonban a Monarchia hadseregére a többi nagyhataloméhoz képest arányaiban jóval kevesebb pénz jutott. Az egy lakosra eső hadikiadások a Monarchiában 1906-ban 9,6 K-ra rúgtak, ez az érték Németországban 22; Oroszországban 9,8; Olaszországban 11,6; Franciaországban 23,8; Nagy-Britanniában 36 K-t tett ki. Az egyre feszültebbé váló légkör és a fokozódó fegyverkezési verseny hatására 1914-re Oroszországot leszámítva az összes nagyhatalom jelentősen emelt katonai kiadásain: Monarchia 14 K/lakos, Németo. 43,7; Francia. 39; Nagy-Britannia 38,4; Oroszo. 10,7 K.⁶⁹ Igen komoly volt a lemaradás a tüzérség terén,⁷⁰ a haditengerészet

⁶⁵ KATUS, 2012. 308–309.

⁶⁶ Idézi: SOMOGYI, 1996. 134.

⁶⁷ BALLA, 2015. 232.

⁶⁸ KATUS 2012. 310. A (kizárólag Magyarország által finanszírozott) Honvédség költségvetése az 1869-es 12 millió K-ról 1913-ra 111 millióra emelkedett, a növekedési arány tehát nagyobb volt, mint a közös hadseregé.

⁶⁹ LIGETI Dávid: A preventív háború apostola. Franz Conrad von Hötzendorf tábornok a Monarchia vezérkarának élén (1906–1911). In: *VERITAS Évkönyv 2018*. Szerk. Ujváry Gábor, Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2019. 87. (A továbbiakban: LIGETI, 2019.)

⁷⁰ A Monarchia összes tüzérségi lövegeinek száma 1914-ben 2 842-re rúgott, ez a szám Németországban 9 400, Oroszországban 6 100, a kis Szerbiában 828 volt. BALLA, 2015. 227–228.

pedig – a fokozódó fejlesztési ütem ellenére – az elsődleges rivális olasz flottával sem igazán tudta felvenni a versenyt.⁷¹

Ha az összbirodalmi szintről csak Magyarországra szűkítjük a statisztikát, akkor azt látjuk, hogy 1913-ban Magyarország a GDP-jének mindössze 4,7%-át fordította katonai kiadásokra, ami napjainkban soknak is tűnhet, akkor viszont egész Európában a legalacsonyabb arány volt.⁷² Érdeemes visszautalni arra, hogy a kvóta értelmében a közös hadsereg kiadásainak csak mintegy harmadát fizette Magyarország, ráadásul – legalábbis az 1890-es évektől – a hadsereg és a haditengerészet megrendeléseiből is részesült, nagyjából a kvóta arányában.⁷³ A kiegyezést követő évek átlagában a kvóta arányában a közös hadseregre, valamint a Honvédségre fordított katonai kiadások *összesen* évi 64 millió K-val terhelték a magyar költségvetést. Ez az érték a századforduló körüli évek átlagában 100 milliót, a világháborút megelőző három év átlagában pedig 277 milliót tett ki.⁷⁴ Az állami bevételek azonban a katonai kiadások üteménél is gyorsabban növekedtek, így a haderő valójában egyre kevésbé terhelte a magyar államháztartást.⁷⁵

Miután a dualista korszakot, különösen annak második felét igen intenzív gazdasági fejlődés, valamint demográfiai növekedés jellemezte, nem túlzás kijelenteni, hogy Magyarország az erőforrásaiból áldozhatott volna többet is a haderőre. Ezt a katonai vezetés és persze Ferenc József többször határozottan kérte, de sokan még a kiegyezéshez hű '67-es politikai táborban is csak bizonyos feltételek árán lettek volna hajlandók az évi újoncjutalék megemelésére és a magasabb katonai költségvetésre igent mondani – nem is beszélve a '48-as ellenzékiekről, akik vissza-visszatérő obstrukcióval élve 1902–1912 között meggátolták a hadsereg számottevő fejlesztését. De ha tudták, hogy magyar érdek is az erős hadsereg, akkor ezek az egyébként komoly államférfiak (például ifj. Andrássy Gyula vagy Apponyi Albert) miért üzték ezt a hazardjátékot a hadseregfejlesztés blokkolásával? Mit kapott a korszakban

⁷¹ A flottáról ld. KRÁMLI Mihály: *A császári és királyi haditengerészet és Magyarország*. Pécs, Pro Pannonia, 2004. A magyar politika és a haditengerészet viszonyára: 58–67.

⁷² KATUS, 2012. 310.

⁷³ A Reichsrat sem szívesen adott pénzt a haderőre, a ciszlajtán honatyák szemét viszont általában pont az szúrta, hogy szerintük a magyarok túl keveset áldoznak a hadseregre, ezért egyrészt ők sem akartak többet, másrészt a Reichsrat – és általánosságban a ciszlajtán politika is – élesen ellenezte, hogy a közös hadseregben bármilyen magyaroknak tetsző reform bevezetésre kerüljön. Az 1890-es évek közepétől szinte teljesen fragmentált, kormányválságból kormányválságba evickelő ciszlajtániai politikai életben gyakorlatilag a magyar fél térnyerésének megakadályozása volt az egyetlen olyan hívószó, ami úgy-ahogy egységfrontba tömöríthette a pártokat. Ld. például a *Los von Ungarn* irányzatot 1906-tól. KATUS, 2012. 565.

⁷⁴ Uo. 310.

⁷⁵ A katonai kiadások aránya a költségvetésből a kiegyezéskori 19%-ról a századfordulóra 10%-ra csökkent, majd a fokozódó fegyverkezés hatására az 1910-es évekre 14–15%-ra növekedett. Uo.

Magyarország a GDP-je 3–5%-áért, avagy mi volt a magyar politikai elit és a közvélemény baja a közös hadsereggel?

Az 1867-es átalakulás a hadseregben sokáig legfeljebb papíron hozott változásokat, a gyakorlatban nem lett „dualistásítva”. A hadseregben az összbirodalom legerősebb (és talán utolsó) mentsvárát látó Ferenc József olykor csak hallgatólagos, máskor tüntető támogatásával a közös haderő megőrizte abszolutista-dinasztikus jellegét, külön joghatóság volt, tulajdonképpen állam az államban, emellett jelvényeiben, szemléletében is az 1867 előtti időket idézte. „Az egész közjogi rendszerrel, a külügygyel, a pénzügygel ellentétben a hadsereg nem a dualizmus terméke, hanem a régi vágású abszolutizmus, illetve a neoabszolutizmus maradványa volt, [...] szöges ellentétben állt a magyar állameszmével [...]. Amíg a dualista Magyarország nem volt jelen a hadseregben, addig a hadsereg állandóan és szembetűnően jelen volt a dualista Magyarországon.”⁷⁶ A német vezényleti nyelvű, Habsburg színeket és jelképeket használó, zömében idegen tisztekkel az országban állomásozó közös hadsereg a magyar lakosság nagy részének szemében még mindig a szabadságharcot földbe tipró megszálló volt, de minimum idegennek érezte azt. A másik oldalon a közös tisztek is gyakran dölyfösen, kihívóan, a nemzeti érzületet direkt bántva viselkedtek a lakossággal szemben – például megsértették a nemzeti trikolorot vagy a Himnuszt, de ide sorolható Hentzi tábornok (vagy horvát területen Jelačić) emlékének ápolása.⁷⁷

A korszak egyik legnagyobb botránya volt, amikor 1880 novemberében Bartha Miklós a kolozsvári *Ellenzék* című lapban megírta, hogy Edmund Dienstl főhadnagy (aki egyébként egy szombathelyi katonacsalád sarja volt) a tartalékos tiszti tanfolyamon résztvevőket magyar kutyáknak nevezte, és kvázi leendő rebellisként kezelte. Dienstl kihívta párbajra Barthát. Az újságíró viszont nem állt ki, erre Dienstl egyik bajtársával az *Ellenzék* szerkesztőségébe berontva éles kardokkal félholtra kaszabolta, Bartha arca örökre sebhelyes, jobb keze béna maradt. Az eset országos felháborodást váltott ki, de igazán komoly következménye nem lett a tisztekre nézve.⁷⁸ A hasonló eseteket sajnos hosszasan lehetne sorolni. A kormány, az országgyűlés és a helyi hatóságok az önkényeskedésekért nem tudtak elégtételt szerezni, sokszor a törvényben biztosított befolyásukat sem tudták érvényesíteni.⁷⁹ A hadügy terén

⁷⁶ HANÁK, 1971: 926.

⁷⁷ Például a Hentzi sírját megkoszorúzó és hősi halála okán öt példaképként beállító Janszky Lajos „afféjára” ld. GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*. I. köt. Reprint. Budapest, Akadémiai, 1992. 245. (A továbbiakban: GRATZ, 1992.) A felháborodott magyar közvélemény nevében Tisza Kálmán kormányfő is panaszt emelt – Ferenc József viszont inkább kitüntette tisztjét.

⁷⁸ HAJDU Tibor: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest, MTA TTI, 1999. 79–80. (A továbbiakban: HAJDU, 1999.)

⁷⁹ HANÁK, 1971. 926.

a delegációk még annyira sem láthatták el ellenőrző funkciójukat, mint a külügyek esetében, hiszen legfeljebb a közös hadügyminisztert lehetett volna számonkérni. Amíg azonban a külpolitika irányításában fontos volt a közös külügyminiszterek szerepe, addig a Monarchia katonapolitikáját elsősorban nem a közös hadügyminiszterek irányították, feladatuk „csak” a közös haderő anyagi szükségleteiről való gondoskodás és a logisztika volt. A hadsereg főfelügyelője, a vezérkari főnök és a Katonai Kancellária vezetője mind fontosabb szerepet játszottak a közös hadügyminiszternél, ők viszont egyedül a legfőbb hadúrnak, Ferenc Józsefnek tartoztak elszámolással.⁸⁰

A hosszú békeidőszak alatt azért persze történt némi közeledés. A közös hadsereg 1883 januárjától érvényes új szervezete már jobban kielégítette a magyar politikusok és a társadalom igényeit. Ettől kezdve Magyarország területén szinte kivétel nélkül csak magyarországi sorozású ezredek állomásoztak, a jelentős méreteket öltő kaszárnyaépítési programnak köszönhetően pedig egyre kevesebb volt a polgári lakosság-nál történő elszállásolás, ezzel a konfliktusok is csökkentek. A hadsereg társadalmi megbecsültsége ugyan nagyon lassan, de stabilan növekedni kezdett, kölcsönösen enyhültek az ellenérzések.⁸¹

A megbecsültségtől sem vált azonban a közös hadsereg „magyarabbá” – a legfőbb probléma márpedig továbbra is ez volt vele. Láthattuk, hogy a külügyek kapcsán a vezető pozíciókban és a külsőségek terén is érvényesült a *részleges* magyar jelleg, a közös hadseregben viszont szinte egyáltalán nem. A közös hadügyminiszter a korszakban sosem volt magyar, bár a minisztérium felső tisztviselői körében taláunk *magyarországiakat*, magyar nemzeti szemüvegen keresztül nézve ők szinte láthatatlanok voltak. Nem jelentett vigaszt, hogy a nemzeteket nem, csakis „néptörzseket” ismerő közös haderő osztrák, cseh, vagy akár lengyel jellegű sem volt és talán az osztrákokat leszámítva a birodalom többi népe sem érezte sajátjának. A magyar államjogi felfogás szerint a magyarság a Monarchiában történelmi jogon „államalkotó nemzet” volt, kiemelkedve a többi közül. Vezetői számára viszont pont az volt

⁸⁰ Ferenc József legfelsőbb hadúri jogaiból eredő feladatait az Őfelsége Katonai Kancelláriája (*Militärkanzlei Seiner Majestät*) látta el, ennek vezetője tett javaslatot a tisztí kinevezésekre, irányította a katonai diplomáciát, és ő (nem a közös hadügyminiszter) tartotta a kapcsolatot a katonaság nevében a magyar és a ciszlajtán kormányval, közvetített a katonai hatóságok felé. A hivatal élén mindig az uralkodó legbensőbb bizalmi emberei álltak, 1889-től egészen Ferenc József elhunytáig Arthur von Bolfras báró. A hadsereg főfelügyelője (*Generalispektor*) egészen 1895-ben bekövetkezett haláláig a tekintélyes Albrecht főherceg volt, a vezérkari főnökkel együtt a hadsereg fejlesztése, szervezése, a haditervek kidolgozása képezte a feladatát. A vezérkari főnök tisztségét pedig 1881–1906 között Ferenc József másik fontos bizalmasa, a vele egyidős Friedrich von Beck-Rzikowski gróf töltötte be. KATUS, 2012. 308.

⁸¹ BALLA, 2015. 242–243. – HAJDU, 1999. 98–112.

a lényeg, hogy a közös hadsereg egységesen nemzetek feletti maradjon. A katonák nem a „hazára”, hanem az uralkodóra esküdtek és a jelképek, szertartások is az 1867 előtről örökölt dinasztikus jelleget őrizték.

Valahol persze érthető, hogy a magyarok kimutatott elégedetlensége a hadsereg „magyartalan” jellegével szemben a felső katonai vezetés körében is bizalmatlanságot gerjesztett. Amíg a világháború előtti években a közös hadsereg sorállományának mintegy 23%-a, addig a hivatásos tiszteknek csak mintegy 9-10%-a, a tábornoki karnak 4,5%-a volt magyar nemzetiségű.⁸² Ezt az arányt csak részben kozmetikázza, hogy sok magyar tiszt szívesebben választotta az erejét nézve ugyan gyengébb, magyarországi népszerűségét tekintve viszont vonzóbb Honvédség sorait, a magyarok szemében ugyanis inkább ez a magyar vezényleti nyelvű, magyaros jelképeket használó fegyveres erő volt a *nemzeti* hadsereg.

A véderőtörvény megújítása és az az igény, hogy határozatlan időre szóljon, valamint a közös hadsereg újonclétszámának felemelése 1888–1889-ben vezetett először obstrukcióhoz és heves utcai tüntetésekhez, ami hozzájárult Tisza Kálmán addig megdönthetetlennek hitt állásának megingásához, de akkor a hadsereg eredeti igényeinek jelentős csökkentésével sikerült kompromisszumot kötni: a Magyarországra eső évi újoncjutalékot a következő tíz évre 44 000 főben állapították meg. Már ekkor feltűnő volt, hogy a kormánypárt egy része is asszisztált az ellenzéknek, míg Tisza István már ekkor élesen szembeszállt ezzel a szerinte a magyarok számára öngyilkos politikával. A következő véderőtörvényt 1898-ban kellett volna beterjeszteni, de az egyébként is viharos parlamenti helyzetben, a Bánffy Dezső bukását hozó obstrukció közben erre gondolni sem lehetett. Hosszas vergődés után a Széll-kormány végül 1902–1903 fordulóján vállalta, hogy a jelentős létszámemelést előirányzó új véderőtörvényt napirendre tűzi – és 1903 júniusára bele is bukott a javaslat miatt indított ellenzéki obstrukcióba.⁸³

A közjogi ellenzék, de a kormánypárt egy része is, a közös hadsereg *magyarországi sorozású ezredeinél* „nemzeti vívmányokat” szeretett volna kicsikarni Ferenc

⁸² A magyar hivatásos tisztek aránya viszont 1895-től (7,5%) ha lassan is, de folyamatosan emelkedett. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a közös hadsereg magyar tartalékos tisztjeinek aránya azonosítást mutatott a sorállománnyal (1910-ben 23,75%). A forrásokat jelentő különböző statisztikai kiadványok (például a *Militär-Statistisches Jahrbuch*-ok, a *Magyar Statisztikai Évkönyvek*, illetve a bécsújhelyi akadémia növendékeire vonatkozó összeírások) adatai között adódnak ellentmondások. Erről a problémáról, illetve bővebben a tisztikar nemzetiségi megoszlásáról ld. DEÁK István: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest, Gondolat, 1993. 224–232. (A továbbiakban: DEÁK, 1993.) – HAJDU, 1999. 154–179.

⁸³ A véderővitákra és az általuk generált politikai válságokra ld. HAJDU, 1999. 113–130. – DEÁK, 1993. 92–96. – BALLA, 2015. 236–242. – GRATZ, 1992. I. 244–251., II. 5–26., 103–120.

Józsefből azért cserébe, hogy a közös hadsereg létszámának és költségvetésének megemelését tartalmazó törvényjavaslatokat átengedjék a parlamenten. A Szabad-
elvű Párt igényei főként a szimbolika (címer, zászlók stb.) terén mozogtak, az ellen-
zékiek viszont ezeken túlmenően a magyarországi ezredekben a német helyett a *ma-
gyar vezényleti nyelv*⁸⁴ bevezetését követelték. Ezek a kívánalmak egyrészt a magyar
lakosság jelentős többségének óhajával is találkoztak, másrészt összefonódtak a dua-
lista korszak másik feloldhatatlan problémakörével, a nemzetiségi kérdéssel. A leg-
világosabban Apponyi Albert írta le emlékirataiban, hogy a magyarországi ezredek
magyar vezényleti nyelve elsősorban a nem magyar anyanyelvű szlovák, román,
ruszin stb. újoncok magyar nemzeti integrációja miatt lett volna igazán fontos.⁸⁵

A hadsereg nemzetek feletti egységét bármi áron megőrizni akaró Ferenc József-
ben nem volt meg a szándék a magyar követelések minimális teljesítésére sem, de
még ha meg is lett volna, világos volt, hogy akkor a csehek, a lengyelek stb. lettek
volna a következők, ez pedig beláthatatlan következményekhez vezetett volna
a seregben. A frontvonalak tehát megmerevedtek, sem a közjogi ellenzék, sem Ferenc
József nem volt hajlandó engedni, így obstrukció obstrukciót, kormányválság kor-
mányválságot követett. Közvetve tehát a véderő kérdése hajszolta bele a magyar poli-
tikát az 1905–1906-os válságba is. Hosszú évekig esély sem mutatkozott a közös
hadsereg érdemi fejlesztésére. Nem segített az sem, hogy a Becket követő új ve-
zérkari főnök, Franz Conrad von Hötzendorf nem zárkózott el teljesen a magyar
politikuskok érveitől, próbálta megérteni, átlátni a belpolitikai helyzetet, ennek ér-
dekében intenzív magyartanulásba kezdett, igyekezetét pedig értelemszerűen ked-
vezően fogadta a magyar közvélemény.⁸⁶ Conrad tehát tisztában volt Magyarországgal

⁸⁴ A mintegy 80–100 parancsszónak és válasznak németül kellett elhangzania, ezeket minden ka-
tonának értenie kellett. Ezen túlmenően viszont a szabályzat arra kötelezte a tiszteket, hogy a le-
génységgel az anyanyelvükön érintkezzenek, addig nem léphettek feljebb a ranglétrán, amíg
legalább minimálisan nem sajátították el beosztott katonáik nyelvét. KATUS, 2012. 312.

⁸⁵ „[A] nemzeti jellegű hadsereg követelését épp ebből az indokból állítottam föl elsősorban, mert
a katonai szolgálat benyomásai alkotják a leghatályosabb állampolgári nevelőeszközt; sehol és soha
az államhatalom nem hatja annyira át az egész életet, annak úgyszólván minden percét, mint
a katonai szolgálat éveiben, melynek benyomásai, mint a legfőbb hatalomról nyert benyomások, kiirt-
hatatlanul belevésődnek az ifjú lelkekbe. Ha tehát az a kép, amelyet akkor az államhatalomról nyer,
nem magyar, se nyelvben, se jelvényben, se szellemben, akkor nemcsak, hogy elvész a magyar állam-
polgári tudat kifejlesztésének leghatalmasabb eszköze, hanem azáltal, hogy az a hatalom, melyet az
ifjú katona mint ellenállhatatlan erőt érez, nem a magyar állam hatalma, hanem másvalami, hitelét
veszti benne minden egyéb mód, mely ezt a hatalmat hirdeti és vele elfogadtatni akarja. Hiába mondja
neki tanító, jegyző, főszolgabíró, alispán és főispán, hogy a magyar állam főhatalom, melynek föltét-
len hűséggel, engedelmességgel és odaadással tartozik: a katonai szolgálatban [...] más hatalom nevé-
ben követelik meg ugyanezt, mégpedig nagyobb és félelmesebb erővel.” APPONYI, 2016. 319.

⁸⁶ Ld. például *Pesti Napló*, 1907. április 5. 9. Beszédés ugyanakkor Ferenc Ferdinánd trónörökös reak-
ciója, aki mikor megtudta, hogy a vezérkari főnök magyarórákat vesz, (felesége szerint) úgy nyilat-

súlyával, szerette volna, ha a viszony szilárd és rendezett, sőt azt is helyesen ismerte fel, hogy amíg az országgyűlés fukar a közös hadsereggel szemben, addig sokkal szívesebben áldozna pénzt a Honvédségre, így annak átalakítása és fejlesztése mellett érvelt.⁸⁷ Ettől függetlenül csak 1912-ben, a házelnöki pozícióból tudta Tisza István az obstrukciót ellehetetleníteni és az új véderőtörvényt elfogadtatni.⁸⁸ 1913-tól gyors ütemben indult meg a közös hadsereg fejlesztése és létszámának felduzzasztása, 1914 nyarára azonban ezek a folyamatok még korántsem értek be. Az 1913-as módosítások következtében már a Honvédség is rendelkezhetett tüzérséggel – ezekre az alakulatokra viszonylag gyorsan jutott legénység és pénz is, ami szintén azt erősíti, hogy megfelelő szándék esetén erőforrás lett volna a közös haderőre is.

Igaz, hogy 1914 nyarán egy nem várt esemény, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása szolgáltatta a *casus bellit*, de a megelőző évek tapasztalatai és a feszült nemzetközi légkör alapján egy nagy háború lehetősége alapvetően a levegőben lógott. Tisza István nemcsak ezt látta, hanem azt is, hogy a magyarság számára az majd élet-halál harc lesz. Ezért sem akarta a háborút, mint ahogy az országban sokan mások sem. Az, hogy a kedvezőtlen katonai erőviszonyok és a szerencsétlen geopolitikai helyzet (Németországot és a Monarchiát az antant kettő – vagy még több – frontos háborúra tudta kényszeríteni) ellenére a Monarchia beleugrott a háborúba, elsősorban nem a magyar vezetők felelőssége. Azokban a diplomáciai, valamint a hadsereg ütőképességét negatívan befolyásoló folyamatokban viszont, amelyek 1914-re a kedvezőtlen körülményekhez vezettek, már tagadhatatlan a *részleges* magyar felelősség. Tulajdonképpen nem tagadta Apponyi Albert sem, amikor 1920. január 16-i *védőbeszédében* azt mondta, hogy „legfeljebb csak befolyást” gyakorolhatott Magyarország a Monarchia „ügyeire”. Jogosan vitatta, miszerint ez a befolyás akkora lett volna, hogy az a roppant súlyos békefeltételeket igazolja. Apponyi 10-20 évvel korábbi politikájával szemben azonban az idő inkább Tisza Istvánt igazolta, miszerint talán a – magyar szempontból ugyan nem szimpatikus – közös hadsereg fejlesztése lett volna a kisebbik rossz. Természetesen nem jelenthető ki, hogy ha már a századfordulótól pénzt és újoncot nem sajnálva megkezdődhetett volna a Monarchia haderejének jelentősebb, a többi nagyhataloméhoz hasonló fejlesztése, akkor meg lehetett volna menteni – bármilyen formában – a Monarchiát és benne a történelmi Magyaror-

kozott, hogy „tanuljon inkább kínaiul Conrad, mint ezt a nők-nők nyelvet”. CONRAD, Gina Gräfin von Hötendorf: *Mein Leben mit Conrad von Hötendorf*. Leipzig, Grethlein&Co., 1935. 189–190.

⁸⁷ LIGETI, 2019. 88.

⁸⁸ Az 1912. évi XXX. tc. értelmében a szolgálati idő háromról két évre csökkent, a közös haderőbe kiállítandó, Magyarországra eső újonclétszámot viszont jelentősen megemelték, 68 000 főre. (A Honvédség évi újonclétszáma is megduplázódott 25 000 főre.)

szágot, sőt, valószínűbb, hogy nem. Az viszont bizonyos, hogy az esélyek jobbak lettek volna, legalábbis ahhoz, hogy ne teljes összeomlással, hanem „csak” vereséggel záruljon le Magyarország számára a háború.